

MÜSLÜMAN - TÜRKLERDE SOSYAL DAYANIŞMA MÜESSESESİ OLARAK VAKIFLAR

Doç. Dr. Mehmet ŞEKER

İSLAM Medeniyeti, kurulduğu, yayıldığı ve korunduğu asırlarda ve topraklarda tek Allah inancı, gerçek insan anlayışı, ilim, fikir, iyilik, güzellik, temizlik, çalışma, adâlet ve sevgi gibi insanı yakından ilgilendiren temel unsurlara dayanmaktadır. Allah'ın insan için koyduğu ilâhi kanun ve prensipler tetkik edilince insan mefhumunun her şeyin üstünde tutulduğu gerçeği ortaya çıkar. Zira, İslâm dini bir veya birkaç kavme değil insan'a, tabii bütün insanlığa hitap etmektedir. Çünkü insana bakış, onun yaratılmışlar arasında en güzel biçimde olduğu ve bilmediğinin öğretildiği, başka insanlara boyun eğmemesi, yalnız Allah'a kulluk etmesi gerektiği, aksi halde hüsrâna uğrayacağı noktasındadır. Şu halde İslâm Medeniyetinin insan'a verdiği değer insanın insanca nasıl yaşaması gerektiğini bilmekle ortaya çıkar.

İslâm Medeniyetinin Kur'ân'a ve hadise dayandığı şüphesiz bilinmektedir. Zira, insanı yaşayış bakımından en mükemmel örnek Hz. Peygamber'dir Kur'ân-ı Kerim'in açıklanışı, ondaki kâide ve prensiplerin nasıl yaşanacağını dünyadaki göstericisi olması bakımından; Hz. Muhammed'in hadis ve siresi yani günlük yaşayışı ile davranışı oldukça ehemmiyet arz etmektedir.

Müslüman olan milletlerin hemen hepsinde İslâm Medeniyeti köklü değişiklikler husule getirmiştir. Hususiyile İslâm imanı Türk milletinin medeni hayatında büyük inkilâp yapmış, sosyal hayatı değiştirmiş çok sayıda Türkleri câmi ve medrese çevrelerinde, şehirlerde toplamış onların medreseleri ve kütüphaneleri ile, meşhur kültür ve medeniyet merkezleri kurmalarına vesile olmuştur.

Hatta, uzun ömürlü, yüzyıllar boyu kalan ve nesillerden nesillere geçen müesseselerin kurulması, yaşatılması ve yükselmeleri de mümkün olabilmiştir. İşte bu müesseselerin başında Vakıflar gelir.

Özellikle Müslüman-Türk toplumlarında insanca yaşamının ortamı hazırlanarak, sağlıklı bir toplumun oluşması için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Böylece insanın, kadın-erkek, müslim-gayr-i müslim ayırımı yapılmaksızın mutlu olmasına mâni olan engellerin önce devlet eliyle, sonra da devlete destek olarak fertlerin yardımlarıyla ortadan kaldırılmasına çalışılmış ve sosyal adâlete dayalı olarak sosyal dayanışmayı Kuran gelişmiş bir toplumun doğmasına imkân hazırlanmıştır. Bu imkânı hazırlayan müesseselerin en kalıcı olanlarının biri de şüphesiz Vakıflardır. "Kökü mâzide olan" milletimizin, âtisine ışık tutacak en parlak sâhifelerini günümüze kadar aydınlatan Vakıfların, bir sosyal dayanışma müessesesi olarak toplumumuzda icrâ ettiği rolünü vesikaları ile belirtmeden önce, Vakıf müessesesi ile toplum münasebetlerini ele alarak konuya girmek istiyorum.

A- VAKIF VE TOPLUM MÜNASEBETİ

Vakıf; menfaati ibâdullah'a ait olmak üzere bir aynı, Allah'ın mülkü hükmünde kabul ederek temlik ve temellük'ten ebediyyen alıkoymaktır (1). Bu tariftan anlaşıldığına göre, bir malın veya mülkün gelirinin tamamen insanların yararına olarak, kişilerin sahip çıkmalarına imkân bırakmaksızın hayır işine tahsis ve terkine Vakıf denmektedir.

Vakıf tâbirinin daha birçok tarifi yapılmışsa (2) da, en çok benimsenen bu tarifini vermek yeterli olmaktadır, sanırım. Konumuzu Vakıf-Toplum münâsebetini ele alarak genişletmek istiyorum. Vakıflar, insanların toplu olarak yaşadıkları köy, kasaba ve şehirler gibi yerleşme merkezlerinin teşkilatlanmasında önemli rol oynamışlardır. Böylece bu müesseseler toplumların oluşmasına da vesile teşkil etmişlerdir denebilir (3).

(1) Ömer Hilmi Efendi, İthâfu'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf, Ank., (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları), 13; M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, III, 577; Ömer Nasuhi Bilmen, İstulâhât-ı Fikhiyye Kâmusu, İst., 1969, IV, 294; Ali Himmet Berki, Vakıflar, Ank., 1950, 12.

(2) M. Zeki Pakalın, a.g.e., III, 577

(3) H. Ziya Ülken, Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği Vakıflar Dergisi, Ank., 1971, C.I, 21.

Toplumun oluşmasına vesile olduğuna göre; o toplumun ayakta durması için de bir takım müesseseleri beraberinde getirdiğini göreceğimiz Vakfın tahsis edildikleri bölgelerde yeni yerleşme merkezlerinin kuruluşu veya eski köylerin büyük şehirlere dönüşmeleri gibi önemli bir fonksiyonu yerine getiren müesseseler oldukları hususu üzerinde durmak gerekir.

Müslüman topluluklarda devlet, memleketin fakirlerinin tümünü gözetmek, yani ihtiyaç içinde bulunanların muhtaç oldukları şeyleri temin etmek zorundadır. Aynı zamanda devlet, iş sahibi olmayanlara da yardım elini uzatmak görevi ile de karşı karşıyadır.

Ayrıca bu devlet, askeri personelin ihtiyaçlarını karşıladığı gibi, İslâm devleti olması sebebiyle, İslâm'ı yaymakla, din ve devlet aleyhinde hareket etmek niyetinde olanların niyetlerini boşa çıkarmak için de gerekli tedbirleri almak mecburiyetindedir. Erkek ve kadın, hür ve köle, müslüman veya gayr-i müslim kim olursa olsun, savaş esirlerini devlet hazinesinden yapacağı harcamalarla kurtarmak ve sosyal, ekonomik ve siyasi sıkıntılara düşmüş olanlara da yardım etmek bu devletin görevleri arasındadır. Aynı zamanda dullar ve yetimler İslâm devletinin güvenliği altındadır. Okullar, hastahâneler, câmiler, belediye ve sosyal hizmetleri yapabilmek için gerekli olan bütün kamu binalarını inşa ettirmek, yabancıların ağırlanması, yolcu ve seyyahların yararlanacakları tüm eserlerle yol güvenliğinin sağlanması ve yolcular için sağlık tedbirlerinin alınması İslâm devletinin görevleri arasındadır.

Devlet bu görevleri tek başına yüklenmekle beraber, daha toplumun oluşmaya başladığı ilk anlardan itibaren devletin görevlerini hafifletici ve destekleyici müesseseler doğmaktadır. İslâm dünyasında en gelişmiş ve yaygınlaşmış olan bu müesseselerden biri de şüphesiz vakıflardır. Günlük hayatla sıkı bir bağlılığı bulunan ve sosyal yaşayış üzerinde derin etkiler yapan bu müesseseler, kurucuları tarafından kendilerine iyi bir gelecek hazırlama, bu dünyâda ve âhirette mutluluğa ve refâha kavuşma, mallarını arttırıp çoğaltma, mânevi ve sosyal mevkiini yükseltme, adını kendisi öldükten sonra da yaşatma, kıyamet günü için azık hazırlayıp cehennem azabından korunma, cennet nimetlerini elde etme ve mümkün olduğu ölçüde Allah'a yaklaşma gibi dini, psikolojik, sosyolojik ve ekonomik düşünce ve niyetlerle kurulan (5) vakıfların, toplumun sosyal dayanışmasını da temin eden kurumlar olduğunda şüphe yoktur. Özellikle yoksul ve kimsesizlerin geçimine tahsis edilen vakıfların varlığı, İslâm Medeniyetinde insana verilen değeri ortaya koyduğu gibi, toplumdaki dengesizlikleri de önlemeye yardımcı olabilir. Tarihi seyri içinde Vakıfların, müslim ve gayr-i müslim halk içinde ne derece yaygın oldukları gözönüne alınırsa, iyi işlediği ve bozulmadığı zamanlarda, İslâm toplumu içinde bir sosyal denge unsuru olduğu söylenebilir (6).

Bu durumda vakıfları; devlet-halk münâsebetleri açısından değerlendirdiğimizde, İslâm toplumunda, halkın devlete olan desteğini hiç bir zorlama olmaksızın yerine getirdiği müesseseler olarak görmekteyiz. Aynı zamanda, yalnız devlete desteği bakımından değil, zengin ve hâli vakti yerinde olan kimselerin halk içinde kazandıkları mevkiilerini ve itibarlarını da korumak düşüncesiyle veya içinde yaşayıp sayesinde zengin oldukları topluma karşı bir vicdan borcunu yerine getirmek niyetiyle bu müesseseleri kurmuş olmaları, toplumda karşılıklı saygı ve sevgi bağlarını güçlendirdiği gibi insanların birbirleri ile kaynaşmalarına da vesile olur. Böylece toplumun sosyal dayanışması açısından önemli bir fonksiyonu olduğunu gördüğümüz vakıfların, iyi işlediği ve korunduğu zamanlarda, insan şahsiyetinin ve hayatının korunması, kurtarılıp geliştirilmesi, insanların hayatta karşılaşılabilecekleri maddi ve manevi zorlukların, ızdırap ve sıkıntılarının giderilmesi, hayatın güzelleştirilip insan haysiyetinin korunması, sosyal düzenin her türlü tehlike ve sarsıntılardan kurtarılmasına yardım ettiği görülür. Bu maksat ve gayelerle vakfedilen, câmiler, mescitler, namazgâhlar, mektep, medrese ve kütüphaneler, dergâh, dâriş-şifa ve hastahâneler, aşevleri, kervansaraylar, çeşme, kaldırım, su yolu ve tesisleri ile köprüler, kale, ribat ve istihkâmlar, mesireler, dul ve yetim evleri, emzirme ve büyüme yuvaları gibi nice mimari ve medeni değerleri olan eserler sayesinde toplumların gelişmesi görüldüğü gibi, memleketin güzelleşip kalkınmasına da katkıda bulunduğu görülür. Bu eserlerin vakfedilmesi sırasında düzenlenen vakfiyeleri ele alarak; vakıfların kuruluşunda dikkat edilen hususları ve vakıf eserlerinin neler oldukları üzerinde durarak bu eserlerde insanların ihtiyaçlarına yönelik faaliyetlerin Vakfiyelerde nasıl ele alındığına dair örnekler vermiye çalışacağız.

B- VAKIF ESERLERİ

Vakıf eserlerinin, vakfediliş sebeplerini birkaç noktada toplamak mümkün görünmemektedir. Aslında vakfın en güzelinin insanların şiddetle ihtiyaç duydukları ve muhtaç oldukları şeylerde olabileceğini kabul

(4) Kurân, IX (et-Tevbe), 60.

(5) Bahaettin Yediyıldız, XIII. Asır Türk Toplumuna ve Vakıf Müessesesi, Vakıflar Dengisi, XV, Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü 1982, 27 - 28, 34 s.

(6) Ziya Kazıcı - Dr. Mehmet Şeker, İslâm - Türk Medeniyeti Tarihi, İst, 1982, 247 s.

eden(7) anlayışla daha çok hem insanların dünyalarına hem de ahiretlerine faydalı olabileceği düşünülen hususlar da vakıflar tesis etmelerine sebep olmuştur. Bu bakımdan, bölgelere ve zamana göre ihtiyaç duyulan hususlar farklılık arzettiğinden, farklı farklı yönlerde vakıflar tesis edildiğini görüyoruz. Mahallede dolaşan köpekvere ekmek dağıtılmasından (8) çevreye gelen leyleklere yiyecek teminine(9) kadar insanların dışındaki canlılar için bile vakfiyelerde şartlar bulunduğunu, fakat, daha çok fakir ve muhtaçlara yönelik, dul ve yetimlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere vakıflar kurulduğuna şahit oluyoruz. Hatta, borçluların borçlarını ödeyebilmeleri, esirlerin esâretten kurtarılmaları yanında, alış verişe çakınların aldatılmalarını önlemek üzere çarşı ve pazarlara ölçek ve kantarlar konulmasına, evlatlık ve hizmetkârların azarlanıp döğülmemeleri için kırdıkları kap-kacağın yerine konularak tazmin edilmesine, yoksul kızlara çeyiz verilmesine, düğünlerinin yapılmasına, çalışmayacak kadar yaşlanıp veya sakatlanan meslek erbabı ile işçilere fonlar tahsisine, halka faydalanacakları eserler yazdırılmasına, ceza evlerindeki mahkumların bazı ihtiyaçlarının karşılanmasına (10) kadar bir çok maksat ve gâye ile vakıflar tesis olunmuştur.

Vakıfların kuruluş gâyeleri itibariyle çok yönlü oluşları gözönüne alınırsa vakıf eserlerinin de çeşitlerinin o derece bol olduğu görülür. Bu itibarla vakıf eserlerini iki bölüm halinde ele alarak inceleyeceğiz. Yapılan vakıf eserlerinin, dini ve ilmi gâyelerle sağlık ve sosyal yardım gâyelerine yönelik oldukları görülmektedir. Biz dini ve ilmi mâhiyetteki eserler üzerinde pek fazla durmadan, sadece ad ve mahiyetleri ile bir kaç örnek zikretmekle yetineceğiz. Sağlık ve sosyal yardım gayelerine yönelik eserleri ve bu gâye ile yapılan vakıfları biraz daha geniş bir çerçeve içinde tanımaya çalışacağız.

Böylece vakıf eserlerinin toplum hizmetinde gerçekleştirdiği fonksiyonu yakından görmüş olacağız. Özellikle, insanların ihtiyaç duydukları konularda vakıf eserler tesis etmiş olmaları, aynı toplum içinde yaşayan insanları da birbirine yaklaştırıp kenetlenmelerine vesile olduğu görülecektir. Bu toplumun bütünleşmesinde de önemli bir rolü olan vakıflar, aynı zamanda gelecek nesillere de, nasıl davranmaları gerektiği yolunda rehberlik edecektir.

1- Dini ve İlmî Gâyeye Yönelik Vakıf Eserleri

Bunlar, içlerinde Allah'a kulluk vazifelerinin ifâ edildiği ibadethânelerle, ilim ve irfan ocağı olarak faaliyet gösteren yerlerdir. Birinci gâyeye matuf olarak, camiler, mescitler, musallalar ve nazamgâhlar yapılmıştır. İkinci gâye ile de, medreseler, mektepler, kütüphaneler, tekke, dergâh, zâviye ve ribatlar bina edilmiş ve bunlara mülhak olarak çeşitli yerler vakfedilmiştir.

İlmi faaliyet, bir külliye halinde yapılan müesseselerde yürütülmüştür. Bu külliyelerde başta cami olmak üzere, medreseye bağlı kuruluşlarla hamam, yemekhane, hatta gelen misafirlerin hayvanları için ahırlarla bunlardan başka, Dâru-ş-şifâ bile bulunmaktadır. İşte fethedilen İslâm ülkelerinde, başta sultanlar olmak üzere, vezirler, beyler, ve âlimlerle, zenginler, cami, medrese, mektep, imâret gibi ihtiyacı duyulan diğer bazı tesisler yaptırmak suretiyle bütün İslâm dünyasını dini, ilmi ve sosyal müesseselerle donatmışlardır.

Ayrıca, Mekke-i Mükerreme'de ve Medine-i Münevvere'de yaşayan halktan fakir olanlara ve hac yolunda parasız kalanlara, hacılara su ve şerbet dağıtılması için de vakıflar tahsis edilmiştir. "Harameyn-i Muhteremeyn" vakıfları meşhurdur. Camilerde, va'z ve nasihat yapılması, tefsir, hadis ve fıkıh okutulması ile, Şifâ-i Şerif, Delâilü'l-Hayrât ve benzeri eserlerin okunması yanında fakir okul çocuklarına, Kur'ân-ı Kerim'i hatmeden çocuklara da para verilmesi için vakıflar yapılmıştır.

Bu tür vakıfların daha da yaygınlaşarak değişik ve çeşitli gâyelere yönelik olanları vardır. Camilerde ve tekkelerde, mevlit okutulmasından mum yakılmasına, hatta bu binaların duvarlarında bitecek otların yoldurulmasına kadar çeşitli hizmetler için vakıflar tahsis olunmuştur. Ramazan ayında ve diğer mübarek gün ve gecelerde cami cemaatine dağıtmak üzere, hurma, zentin, su, vs. gibi yiyecekler (11) vakfedilmiştir. Mushafların, dini ve ilmî kitapların yazdırılması ve çoğaltılması, satın alınması, tamir ve ciltlerinin yapılması için yapılan vakıflar vardır.

(7) Ömer Hilmi, a.g.e., 19 s.

(8) Keyli Nâzırı Mustafa Ağa Vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 746 nohu Vakfiye Defteri, 194-196 s. İbrahim Ateş, Hayri ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar; Vakıflar Dergisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü XV. Ankara, 75 s.

(9) Abdullah oğlu Mürselli Hacı İbrahim Ağa Vakfı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 25/610 nohu Vakfiye Defteri, 244 s. İbrahim Ateş, a.g. makâle, 82 s.

(10) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivlerinde saklanan; 610/570-571, 633. 46K., 10/16 106.K 746, 584, 132 K., 26/611, 578-579, 10. K, 47. K.no'lu Vakfiye Defterlerinin ilgili sayfalarındaki mütener için bakınız; İbrahim Ateş, a.g. makâle, 72 - 82 s.

(11) Sıtkı Efendizâde Ahmet Reşit Efendiye ait 19. Şaban 1247/11 Ocak, 1831 tarihli vakfiyede, İstanbul Fâtih Camiine Ramazanlarda akşamları namaz kılmak üzere gelenlere hurma dağıtılması hakkında şart vardır. Bk. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. 579 nohu Vakfiye Defteri, 98 s. İbrahim Ateş. Hayri ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar, Vakıflar Dergisi XV, 73 - 82 s.

Dini ve ilmi gayelere yönelik vakıflara örnek olarak bir kaç vakfiyeyi gözden geçirelim. 1021/1612 tarihli Mehmet Efendi kızı Fâtıma'ya ait bir vakfiyede, Hacı Hüsrev Mektebinde okuyan onbeş yetim çocuğu" her sene şehr-i ramazân-ı şerif geldikte Leyle-i Kadir'de bir bogası kaftan ve bir kıt'a takke ve bir don ve bir gömlek ve bir pabuç aliverile" denilmekte, (12) bir başka vakfiyede ise Mustafa Çelebi Mektebinde okuyan öğrencilere bayramlarda elbise giydirilmesi(13) şart koşulmaktadır. Bu vakfiyelerden bazılarında yalnız öğrencilere değil, okullarda görevli diğer personele de hisse tahsis olduğuna dair ifadeler rastlıyoruz. Meselâ; Sultan Birinci Mahmud'un 15. Şewal 1152/4 Aralık 1739 tarihli vakfiyesinde, "câmi avlusunda yapılan muallimhânedeki Muallim olan kimesneye gündeye elli akçe ücret, KALFA olan kişiye de günde yirmi akçe ücret, HAT HOCASI'na günde on akçe ücret verilmesi, diğer taraftan mektepte hazır bulunan fakir öğrencilerden kırkına vakıf gelirinden yılda birer kapama, birer çift mest pabuç, başlarına birer fes ve birer kuşak alınıp giydirilmesi, kış günlerinde öğrencilerin soğuktan korunması için yeteri kadar kömür alınıp mangalda yakılması, alışlageldiği üzere yılda bir defa mektebin hoca ve kalfası ile birlikte öğrencilerin yorululuklarının giderilmesi ve dinlenmelerinin temini için şehir dışına kıra gittiklerinde yemek ve diğer masraflarının karşılanması için vakıf gelirinden yeterli miktarın verilmesinin (14) şart ve tahsis kılındığı" yazılıdır.

Eski Matbahı Amire Emiri Haseki Hacı Mustafa Ağa'ya ait 27. Muharrem 1182/3. Haziran 1768 tarihli bir vakfiyede; "..... ve senvi üç bin akçe sıbyanın teferruce ihraçları için harç ve sarf olunup eyyâm-ı baharda sıbyan bir mahall-i dil-küşaya ihraç ve ba'de'l-istiyaf..." kaydında her yılın bahar günlerinde çocukların temiz hava alıp dinlenmeleri için kırlara götürülmek üzere üç bin akçe tahsis olduğuna yazılmaktadır (15). Bir başka vakfiyede de; vakıf gelirinden günde birbuçuk akçe ayrılarak, her yıl altı çocuğa mektepte ders başlayınca birer alfabe aliverilmesi için şart koşulması (16) üzerinde durulması gereken bir husustur.

2- SAĞLIK VE SOSYAL YARDIM GAYESİNE YÖNELİK VAKIF ESERLERİ:

Toplumun günlük yaşayışı için gerekli olan eserlerle insanların en önemli ihtiyaçlarını karşılayan çeşme, sebîl, sarnıç, havuz, kuyu ve göl gibi tesislerle yolların tamirleri ve düzeltilmeleri gibi vakıflar yanında, kervansaray, hastahane, müslümanların ölenlerinin defnedilmesi için hazire ve makberelerle, zayıf hayvanların otlatıp beslenmeleri için mer'alar, çayırırlar ve göç edemeyen kuşlar için yem almak üzere vakıfların yapılması müslümanların kalplerindeki cömertliği ve inceliği, acıma duygusunu ve yardım hislerinin derecesini göstermektedir.

Yolculara yardım etmek, mübarek günlerde para, yiyecek dağıtmak, fakir kızlara çeyiz hazırlamak, (17) fakirlerin cenazelerini kaldırmak (18) gibi birçok maksatlar için vakıfların tesis olunması, islâm toplumunda merhamet ve yardım duygularının ne derece gelişmiş olduğunu gösterir.

Avâriz vakıfları denilen esnafın veya mahalle ve köylerde hastalanan fakirlerin tedavisine ve hastalık sebebiyle çalışmaktan âciz kalanların ve kimsesiz çocukların bakılıp yetiştirilmesine mahsus vakıflar toplum hayatının icaplarına uygun ve insânî bakımdan mükemmel davranışlardır (19). Sağlık ve Sosyal Yardım gayesine mâtuf vakıf eserlerini; İmâret, Sağlık tesisleri ile Su ve Yol tesisleri olmak üzere üç bölüm halinde gözden geçirerek ayrıca ekonomik ve sosyal yönden Avâriz Vakıfları üzerinde durmak istiyoruz.

a) İMÂRET :

Müslüman Türk Toplumunun ekonomik ve sosyal hayatında en çok kullanılan kelimelerden biri olan "İmâret" in temeli, vakıf sistemine dayanmaktadır. Hayır tesislerimizin başında gelen bu müesseseye, yüzyıllar boyu medrese talebesi, yoksul ve kimsesiz halk ile yolcular (âyende ve râvende) için önemli hizmetler ifâ etmiş; kendi imkânları nisbetinde cemiyet bünyesinde önemli derecede bir faaliyet göstermiştir. (20)

(12) Merhum Mehmet Efendi kızı Fatma Hatun Vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 570 nolu Vakfiye Defteri, 153 - 155 s. sıra; 90,

(13) Kemal kızı Zeyni Hatun Vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 633 nolu vakfiye Defteri, 225 - 227 s.

(14) Sultan Mahmut I Vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 47. K. nolu orjinal Vakfiye Defteri, 129-132 s. İbrahim Ateş, Hayri ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar, Vakıflar Dergisi, XV, Ank. 1982, 80 s.

(15) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 10 K.nolu orjinal Vakfiye Defteri 147 s. İbrahim Ateş, a.g.e. makâle 77 s.

(16) el-Hac İsmail oğlu Penah Süleyman Efendi Vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 578 nolu Vakfiye Defteri, 171 s. İbrahim Ateş. a.g.e. makâle. 80.

(17) İstanbul'da Ayşe Sıdika Hanım'a ait vakfiye, Vakıflar Genel Müdürlüğü 610 nolu Vakfiye Defteri, 173 - 174 s.

(18) Sivas'ta Kangal Ağasızâde Abdurrahman Paşa'ya ait Vakfiye, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 21/607 nolu Vakfiye Defteri, Sultan Birinci Mahmud'a ait orjinal vakfiyede; Medine'de vefat eden Anadolu'lu müslümanların cenazelerinin kaldırılması şartı konmuştur. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 47/501.

(19) Ali Himmet Berki, Hukuku ve İctimai Bakımdan Vakıf, Vakıflar Dergisi, V. 1962, 11 s. Ö.N. Bilmen, a.g.e. IV. 303 s.

(20) Geniş bilgi için bk. Osman Gergin, Türk şehirlerinde İmâret Sistemi, İstanbul, 1939, 6 - 8 s.

İlmi alandaki eserlere paralel olarak, sosyal amaçlı müesseselerin gelişip terakki etmesine çalışan ve onların daha çok memleket hizmetinde bulunmalarına imkân sağlayan devlet, memleketin en uzak bölgelerinde bile, bu tip hayır ve yardımlaşma kurumlarını tesis etmek için girişilen faaliyetleri destekliyordu. Bu sebeple yapılan her medresenin yanında veya civarında birer imâret vücuda getirilerek, islâm'ın yücelmesi için dini ve ilmi sahada tahsil gören talebeyi maişet derdinden kurtarmak suretiyle sosyal dayanışmaya katkıda bulunmuş oluyordu.

Filhakika İslâm'daki yardımlaşma anlayışı, bütün müslüman ülkelerde buna (imâret) benzer tesislerin gelişmesine yardımcı olmuştur. Bunun içindir ki, Anadolu Beylikleri dâhil diğer bütün müslüman devletlerden hiç olmazsa kitâbe veya vakfiyesi günümüze kadar gelebilen bu şekildeki sosyal amaçlı müesseselerin kabarık bir yekun tuttuğunu biliyoruz.

Medrese öğrencisi ile yoksul ve yolcuların yemek ihtiyacının temin edildiği ve dar mânasıyla "aşevi" demek olan imâret, şu şekilde târif edilmektedir: "Mâmuriyet, ümran, bir yeri mamur ve âbâdân etme. İmâret-i bilâd. Fukaraya ve medreseler sikkânına ekmek ve çorba vs. pişirilip vermeye mahsus hayrat müessesatı" (21). İmâretin, dar manası yanında kazandığı geniş kapsamlı anlamı ise daha değişikdir. Bir şehir veya kasabanın nüvesini teşkil eden külliye diyebileceğimiz bu müessesenin şumulüne câmi, medrese, bimarhâne, aşevi, tâbhâne, mektep, kervansaray, kütüphâne, hânkâh, ârâstalar, hamam, meşruta binalar vs. gibi insanlara faydalı tesisler girmektedir (22). İmâret külliyesinin kapsamına giren tesislerin azlığı veya çokluğu vakfın imkânlarına göre değişmektedir.

Genellikle bir cami etrafında toplanmış olan ve yukarıda isimleri zikredilen tesislerin meydana getirdiği imâret külliyesi, şehirlerin teşekkül ve inkişafında önemli bir rol oynamıştır (23).

Başka müslüman memleketlerde olduğu gibi Osmanlı cemiyetinde de öğrenci, fakir halk ve yolcuların her türlü ihtiyacını temin etmek için çâreler araştırılmış ve imkân nisbetinde bunların ihtiyaçlarının temini için çeşitli yollara baş vurulmuştur. Maddî ve bir derece de mânevî ihtiyaçların giderildiği yer olan imâretler, mektep çocukları ile medrese talebesinin ekmek ve iki kap sıcak etli sebze yemeğinden ibâret olan gıdalarını aldıkları ve yatıp kalktıkları yerlerdir. İmâretlerde pişen yemeklerin kalitesine son derece dikkat edilirdi. Nitekim Bursa kadısına yazılan bir hükümde, imâretlerde pişen yemeklerden şikâyet edildiği, etlerin fena olduğu binaenaleyh talebenin (sohta) iyi yemek yiyemediği belirtilerek bu hususun dikkatlice araştırılması ve kasapların en iyi cins etten vermesi gerektiği, mütevellî heyetinin bizzat yemekleri kontrol etmek zorunda olduğu bildirilmektedir (24). İmâretlerde yemek hususunda olduğu gibi diğer sağlık konularında ve temizlik işine de son derece riayet edilirdi. Nitekim XVI. asır ortalarında İstanbul'a gelip Fatih külliyesi misafirhanesinde kalan Radiyüddin el-Gazzi burada karşılanışını: "İmârethâneye bakan zat yanımıza gelecek hal ve hatırımızı sorduktan sonra ihtiyaçlarımızın iyi bir şekilde temin edileceğini vadetti. Doğrusu herşeyleri gibi yatak ve yorganları da temizdi" diyerek anlatır. Bu da misafirhanenin kuruluşundan bir asır sonra yatak ve yorganlarının temizliği konusunda güzel bir örnektir (25).

Kimşesiz ve yoksulların da imkânlarından istifade ettiği imâretler, sadece yemek çıkarmakla yetinmiyor aynı zamanda adam başına günde 3-5 akça hatta bâzen 10 akça kadar para verebiliyordu (26).

Bütün imâretlerde herşeyden önce talebelerin iâşesi temin edilirdi. Yemeklerin dağıtılması da bir sıraya tabi idi. Bu hususta geniş bir nizamnâmesi vardır. Buna göre yemeklerin önce kime dağıtılacağı, yemekhâneye nasıl girileceği, kimlerin ne kadar yemek alabileceği çok açık bir şekilde belirtilmektedir (27). Talebelerden sonra yemek yiyen fakirlerin en çok bulunduğu imâretler Laleli ve Şehzâde Üsküdar'da Valide-i Atik ile Mihrimah, Eyyüp'te de Mihrişah imâretleri idi (28).

Daha çok ilim tahsilinde bulunan öğrencilerin ihtiyaçlarının temin edildiği imâretlerde sıkı bir disiplin hâkimdi. Öğrencilerin bağlı buldukları bir nizamları vardı. Onlar, istedikleri gibi hareket edemezlerdi. Zâten bir kefil vâsıtasıyla medreselere alınan öğrencilerin (29) içinde barındıkları ve günümüz öğrenci yurtlarına benzeyen bu yerlerde öğrenci başıboş bırakılmazdı. Nitekim Amasya'da bulunan Sultan Bâyezid imâ-

(21) Şemsettin Sâmî, *Kamus-ı Türkî*, 950 s.

(22) Osman Ergin, a.g.e., s. 19 - Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sistemlerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", *İktisat Fak. Mec.* (1962 - 3), XXIII/1-2, 239 s.

(23) Hülmî Ziya Ülken, *Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği*, *Vakıflar Dergisi*, IX, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1971, 13 - 37 s.

(24) Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri*, numara 29. 204 s.

(25) A. Süheyl Ünver, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul, 1945. 48 s.

(26) CL. Huart, "İmâret" *İslâm Ansiklopedisi (Aİ)*. C. VII. 985 s.

(27) *Tafsîlât için Bk. Ünver a.g.e.s.* 84 - 88 s.

(28) Müftü-zâde Es'ad Bey, "İstanbul Medreseleri" *sebilür-Reşad*, (1341). XXI/544 - 545, 190 s.

(29) Bşb. Arşivi, *Mühimme Defteri No: 21*. 190 s.

retinde birbirleri ile kavga edip silah teşhir eden öğrencilerin durumu ile ilgili olarak 6 Muharrem 976 (1 Temmuz 1568) tarihinde Amasya Beyi, kadı ve mütevellî heyetine gönderilen bir hükümde, adı geçen imârethanenin yemekhânesine gelen sohtaların daima birbirleri ile kavga ettikleri ve silah çektikleri bildirilmekle tahkik edip gerçekten böyle ise fâillerin yemekhâneye sokulmaması, emri dinlemeyip karşı gelenlerin ise hapsedilmesi bildirilmektedir (30).

Cemiyetin daha sağlıklı olması için, öğrenci, fakir ve kimsesizlere yardım etmek gerektiğini bilen Osmanlı cemiyeti, bu neviden müesseseleri geliştirmek için bütün imkânlarını seferber etmesini bilmiştir. Daha önceki müslüman devletlerde de varlığından haberdar olduğumuz bu müessesenin, Osmanlılardaki müessisi Orhan Gazi (1326 - 1359) olmuştur. Orhan Gazi, İznik'in Yenişehir kapısında yaptırdığı bu ilk imâretinin açılış merasiminde bizzat kendisi hizmet etmiş, fakirlere çorba dağıtmış, akşam olunca da imaretin kandillerini yine bizzat kendisi yakmıştır (31). Artık bu başlangıçtan sonra, fethedilen her yerde böyle müesseseler kurulmaya başlandı. Hatta bunlar öyle çoğaldılar ki, XVIII. asrın sonlarında sâdece İstanbul imâretleri hergün 30 binden fazla insanı doyurmaya kifâyet ediyorlardı (32). 937 (1530) tarihlerinde sâdece Fâtih imâreti günde 1000 kişiden fazla kimseyi doyuruyordu. Hadidi, Tarih-i Âlî Osman'da :

"Yine emretti bir âli imâret
İmarından kala sonra emâret
Ki bin kişiye her gün iki nevbet
Verilir aş ü et ekmek ziyafet

Yaya, atlı, misafir ü hass u âmı
Konukluk eyleyip üç gün tamamı
Nefâisten niam vâfir ulufeler
Gece gündüz ziyafetler ederler" der (33).

Meşhur seyyahımız Evliya Çelebi (1611 - 1682)de İstanbul'da bulunan imaretlerin isimlerini verdikten sonra "ben elli yılda 18 padişahlık ve krallık yer seyahat ettim. Hiç bir yerde bu kadar hayrat görmedim" (34) diyerek memleketteki hayır müesseselerinin çokluğunu iftiharla belirtmek istemiştir.

Dar mânada aşhâne veya aşevi demek olan bu müesseselerin imkanlarından istifade edenleri şöyle bir tasnife tabi tutabiliriz:

- 1- Medrese talebesi,
- 2- Cami ve hayrat hademesi,
- 3- Memleket fukarası,
- 4- Misafirler (âyende ve râvende) (35)

Daha önce, imâretlerde talebenin yemek hususunda bağlı bulunduğu bir nizamnâmesinin bulunduğu söz etmiştik. Fakat hemen bütün imaretlerde geçerli olan yemek hakkında Müftü-zâde'nin verdiği bilgiyi aynen almakla bu konuda daha fazla sözü uzatmayacağız. "Talebe efendilere fodla, çorba, pilav, aşure, zerde bazan da zirve (incir, üzüm, hurma ile pirinç ve şekerden yapılır) gibi çeşitli yemekler tevzi olunurdu. Bir fodla 90 dirhemi atik miktarında ekmektir. Bir takım imaretlerde 45'lik foddalar da yapılırdı. Herhangibir medreseye yeni kayıd olan bir talebeye (çömez) mülazim ıstıhkakı olan bir tam fodla verilir. Bilahare sahib-i hücre olunca bir misli zam alır. Herhangibir vakıftan ayrıca meşrutası varsa 3-4 foddlaya kadar alabilirdi. İmaretler, sabah namazı vakti açılır, sabah derslerinden evvel foddalar dağıtılarak talebeye buğday ve arpa unundan veya kırmasından mamul çorba dağıtılır. Bu çorba imaret içinde "mekel" denilen yerde her talebeye büyük bir kepçe olarak verilerek taslarla içilirdi. Dersten çıktıktan sonra yağlı pirinç çorbası alınır. Buna bazan nohutta katılır. Bu çorbayı, isteyenler imarete içebildiği gibi birçok medresenin çorbasını talebeden ve "kemer" diye anılan birer adam ve arkadaşları vâsıtasıyla bir sırık ucuna iki iple bağlı teneke ve güğümlerle medreseye getirilir, foddalarla birlikte talebeye dağıtılırdı." Perşembe günleri her imarete zerde, pilav ve Hamidiye ile Lâleli imaretlerinde pazartesi ile perşembe günleri zerde ve etli pilav yapılarak bolca dağıtılır. Bir iki imarete bilhassa Beşirağa'da ayrıca zirve pişirilir.

Foddalar, imaretler içindeki özel fırınlarda pişirilir, memuriyet ve hizmetler umumiyetle cihet halinde tercih olunur, ayrıca bunlar bir imtühana tabi tutulur. Her önüne gelen ekmekçi ve aşçı olamazdı. Keza bunlar, her türlü hastalıktan sâlim bulunmalıdırlar. Bütün hizmetçilerin evleri imâretlere yakın bulunmalıdır.

(30) Bşb. Arşivi, Mühimme Defteri No. 7, 590 s.

(31) Aşıkpaşa-zâde, Tarih, İstanbul, 1332, 42 s.

(32) CL. Huart, "İmâret", İA., C. V/2, 985 s.

(33) Ünver, a.g.e, 47 s.

(34) Evliya Çelebi, Seyahatnameden Seçmeler (nşr. Atsız), İstanbul 1971, I, 97.

(35) Müftü-zâde Es'ad Bey, Göst. yer.

İmaretlerde ekmekçi olarak vazife alacak olanlar için bir imtihan tertib edilir. imtihan komisyonunda, mahkeme-i teftiş-i evkaf-ı hümayun'daki serhabbazlardan mürekkeb bir ekmekçiler heyeti bulunur. Bu imtihanda maya tutmak usulünden, yoğurmaktan, tuzun miktarından, pişirmekten, fırın yakmak ve ısıyı ayarlamak gibi hususlar tatbiki olarak yaptırıldı. Şâyet bunlarda başarı gösterirse o zaman hizmete alınırdı (36).

Memleketin iktisadi ve içtimai hayatında, irfan, imar ve kültürünün gelişmesinde büyük bir hizmet ifâ eden imâret müessesesi, ne yazık ki son zamanlarda çeşitli sebeblere bağlı olarak vazifesini hakkıyla icra edemedi. Önceleri, bir memlekettten diğerine gelen yolcuların üç gün misafir edildiği, yedirilip - içirildiği imâretler, mali imkânların elverişsizliği yüzünden artık bu vazifesini icra edemez olmuş ve sâdece medrese talebelerine bakabilir olmuştu (37). Nihayet 19 Rebiülevvel 1329'da çıkarılan bir kanunla imaretlerden iki tanesi hariç olmak üzere diğerleri kapatılmıştı. Bu kanunla İstanbul'daki 20 imaretin (38) onsekizi kapatılıyor. Sadece fakirlere bakmak için bir Lâleli'de diğeri Üsküdar'da olmak üzere iki tanesi bırakılmış oluyordu. Talebenin tahsisatı da nakit paraya çevrilmişti. Nihayet farkına varılan bu hatanın düzeltilme cihetine gidilerek 10 zilkade 1332'de neşredilen bir nizâmname ile (madde 12) yine talebeye mahsus olmak üzere Fâtiḥ, Şehzâde, Nur-u Osmaniye ve Vâlide-i Atik imaretleri tekrar ihya edilmişlerdi (39).

Sâdece öğrenci ve memleket fukarasının ihtiyaçlarının temin edildiği yer olmayan imaretler, aynı zamanda ülke dahilinde birçok kimseye iş bulma imkânlarının da sağlandığı yerlerdi. Birçok kişi buralarda çalışmak suretiyle geçimini temin ediyordu ki bu, mütevazi bir şekilde de olsa memleketteki işsizliğin kalkmasına sebep oluyordu. Meselâ Fatih imâretini ele alalım burada tam 44 kişiye iş imkânı sağlanmıştı. Vakfiyeye göre bunların sayıları ve işleri şöyledir: 1. Nazır-ı imaret, 2. Kâtip, 3. Hazina emini, 4. masraf emini, 5. Anbar memuru 6. Misafir karşılayıcı (buyrun efendim'ci), 7. dağıtıcı (4 kişi), 8. Kalburcu (2 kişi), 9. pirinç kalburcusu (2 kişi), 10. Kandilci (2 kişi), 11. Ferraş, 12. me'kel-i suhtegan hizmetçisi, 13. hadim-i me'kel-i misafir ve fukara 14. kapıcı (2 kişi), 15. süpürgeci, 16. Kâse şu (bulaşık temizleyen), 17. Hafız-ı tas (2 kişi), 18. seyis, 19. hammal-ı hateb, 20. hamal-ı lahim. 21. Hammal-ı zehair, 22. Aşçıbaşı, 23. Aşçı (4 kişi), 24. ekmekçi başı, 25. ekmekçi (5 kişi), 26. Mâhi'n-nukuş (imaret duvarlarına tebeşir, boya, kömür vs. gibi çocuklar tarafından yazılan yazıları silen), 27. Vezzan-ı imaret (kantarcı) (40).

b) Sağlık Tesisleri (Darü's-Şifâ)

Sağlık kurumlarının İslâm dünyasında, çeşitli adlar aldıkları görülmektedir. Bunlar arasında en yaygın olanı Dârü'l-Afiye, Dârü'r -Râha, Dârü't-Tıp, Mâristan, Bimarhâne, Taphane, Nekâhethane, Şifâiyye, Hastaların tedavi edildikleri, ilazların yapıldığı bu yerlere günümüzde hastahâne denilmektedir (41). Bulaşıcı hastalıkları önlemek için, gelen yolcuların bir müddet şehir halkından tecrit edilerek müşahade altına alındıkları yerler için tecriid-hâne ya da karantina-hâne tâbirleri kullanılmıştır.

İslâm dünyasından halk yaranna veya vakıf esasına göre kurulan Dârü's-Şifâların yanında sonraları tıp medreseleri de açılmıştır. Abbasiler devrinde başlayan bu kurumların ilk büyük örneğini Tolunoğlu Ahmed'in Mısır'da 875 tarihinde yaptığı Dur's-Şifâ teşkil etmektedir. Selçuklular döneminde gelişen bu hastahanelerin en önemlileri: Şem'da, Bağdat'ta, Mardin ve Musul'da açılan Dârü's-Şifâ'lardır. Selçuklular ve Osmanlılar döneminde Anadolu'da yapılan önemli Dârü's-Şifâlar arasında Kayseri'de Cevher Nesibe (1205), Sivas'ta İzzettin Keykâvus Şifâhânesi (1238), Divriği'de Turan Melik Dârü's-Şifâsı (1228) Çankırı'da Cemaleddin Farahlala (1238) Konya'da Kemâleddin Karatay (1255), Bursa'da Yıldırım (1399), İstanbul'da Fatih (1470), Edirne'de Beyazıd (1488), İstanbul'da Haseki Hürrem Sultan (1550), Manisa'da Sultan Murad II (1591), ve yine İstanbul'da Sultan Ahmed (1671) Dârü's-Şifâları (42) önde gelen hastahânelerdir.

Medreselerin bünyesinde açılan Dârü't-Tıplar tıp tahsili yaptırmakla birlikte devrinin en gelişmiş hastahanelerine de sahip bulunuyorlardı. 1557 tarihli Süleymaniye vakfiyelerinde Dârü's-Şifânın işleyişine dair geniş ve teferruatlı bilgiye rastlıyoruz.

Hastaların bakımları için bile vakıf tesis eden İslâm-Türk toplumunda ızdırap içinde kıvranan insanların dertlerini hafifletmek suretiyle onların ızdıraplarını biraz olsun azaltabilmeyi mi düşünmüşlerdir, bilemiyoruz?

(36) Müftü-zâde Es'ad Bey, a.g.e., 190 - 191 s.

(37) Osman Ergin, Türkiye'de Şehirliğin Tarihi İnkışafı, İst. 1936, 44 s.

(38) İstanbul'daki 20 imâret şunlardır : 1- Sultan Fâtiḥ İmâreti, 2- Sultan Selim imâreti, 3- Sultan Süleyman imâreti, 4- Sultan Ahmet imâreti, 5- S. Mustafa (Lâleli), 6- Sultan Hamit (I) imâreti, 7- S. Beyazıd imâreti, 8- Sultan Osman imâreti, 9) Ayasofya imâreti, 10- Mihrîşah (Eyyüb'te), 11- Fâtiḥ (Eyyüb'te), 12- Şehzâde imâreti, 13- Beşirağa imâreti, 14- Atik Ali Paşa imâreti, 15- Şehzâde Tabhanesi, 16- Haseki imâreti, 17- Mihrimah imâreti (Üsküdar), 18- Atik Valide (Üsküdar), 19- Ahmediye (Üsküdar), 20- Koca Mustafa Paşa imâreti.

(39) M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.II, 61 s.

(40) Müftü-zâde Es'ad Bey, a.g.e., 191 s. ; İmâret'le ilgili bölüm, Ziya Kazancı ve Dr. Mehmet Şeker'in birlikte kaleme aldıkları 'İslâm-Türk Medeniyeti Tarihi' adlı eserden (261 - 267 s.) alınmıştır.

(41) Darü's-Şifâlar hakkında geniş bilgi için Bkz. Meydan Larousse Ansiklopedisi ilgili madde.

(42) Bakınız : M. Zeki Pakalın, a.g.e., CI. 494 - 495 s.; Ayrıca önceki dipnotta adı geçen ansiklopedinin ilgili maddesi.

Ancak vesikalarda bu türlü vakıflara rastlıyoruz. Nitekim, Kütahya'da Germiyoğlu Yakup Çelebi ye ait 30. Rebiulâhır. 1306/21 Aralık 1886 tarihli vakfiye de; "Ve daha anda kimki hasta olan olursa ona hekim götür-kılalar" (43) şeklinde şartlar konulduğunu görüyoruz.

Aslında uzun sözün kisasını yine bir vakfiye söylüyor. Haseki Sultan'a ait, Muharrem - 958/Ocak - 1551 tarihli bir vakfiye de; (44) Dârü's-Şifâ'nın idaresi ve sağlık hizmetlerinin yürütülmesi ile ilgili şartlarını; ilâve etmeksizin, sâdeleştirilmiş olarak sunmakla yetiniyoruz: "Dârüşşifâ gelince müşârunileyhâ, vâkife hazretleri şart etmiştirki, iki nefer hâzik, riayet ve inâyete lâıyk, fetenat ve kiyâsetle mâruf, hazâkat ve ferâsetle mevsuf tıp ve hikmet kanunlarını bilen, onların bilimum mes'elelerine tafsilâtı ile ihâta eden, mizaç ahvâlinin hususî-rın ahvâline mülâyım veya mübâyım olanlarına vâkif, işgörme ve bir çok tecrübelerle ilimlerini tekid etmiş ve türlü ahvâl ve atvâl müşâhedeyle mariflerini ilerletmiş, ilim tahsilinde ve tatbıkatta zamanlar geçirmiş, onla-rın tamamlama hususunda vakitler harcamış kimse Doktor olup, bunlardan her biri serim kalpli, kerim ahlâk-tallı dillî, hoş sözlü, güler yüzlü, makbul huylu olmalıdır. Hastalardan her birine candan dost gibi re'fet ile nazar eder, onları asık surat ile karşılamaz, onlara az da olsa vahşet ve nefret uyandıracak söz söylemez, zira sözde bulunan sert bir kelime ba'zen hastaya en büyük dertten daha ağır gelir. Belki hastalara en latif ibare-nan nice sözler vardır ki, onlar hastanın nezdinde cennet kevserinin, züla ve selsebilden daha tatlıdır. Hastanın tatlı söze ihtiyacı daha çoktur. Hastalara şefkat ve riayet kanatlarını indirir döşer... Onların üzerine inayet ve himaye kemerlerini gerer. Bu iki doktordan her biri her gün geçen gecenin akabinde hemen dârüşşifâya gelip vazifesine başlar, hastaların illetli kimselerin ahvâline bakar, hastalıkların ve dertlerin seyrini gözetir. Nabız-larına bakar, idrarlarını gözden geçirir ve diğer hastalığın meşhur alâmetlerini tetkik eder, küçük büyük hepsi-min ahvâlini sorar, en küçük şeyleri bile ihmal etmez. Sonra her birine en uygun ilacı vererek tedavi eder. Eğer hastanın vaziyeti tekrar hastahaneye gelmesini icap ederse ihmal etmeksizin hemen hastahaneye koşar. Bu iki tabipten her biri bu yazılan şartlara riayet eder ve bu kaideleri olduğu gibi muhafaza eyler, senenin ve ayların günlerin herbirine bu şartlardan bir tanesini bile ihmal ve ihlal etme den bunlara tamamiyle riayet etmek mecburidir. Her kim ki bu sayılanlardan birini ihlal eder, üzerine aldığı vazifelerden birini ihmal ederse va-zifesi günde yirmibeş dirhemdir, diğerinin vazifesi ise onbeş dirhemdir. Mezkur dârüşşifâda fâzil, fenle-rinde kâmil, sanatlarında mâhir, ellerine çabuk, ilaçta üstad, tedavi ederken tedebbur ve tefekkürle hare-ket edip tehevür göstermeyen iki kimse kehhâl (Göz Hekimi) olup bunlardan birinin vazifesi ise üç dirhem olur. Oraya sanatlarında mâhir, her nevi yaraları tedavi etmeye kâdir iki kimse cerrah olur. Bunlardan biri-nin vazifesi beş dirhem, diğerinin üç dirhemdir. Herkesçe mâlum olsun ki, tabipler hakkında zikrolunan şart-ların cümlesi kehhâller ve cerrahlar hakkında da aynı ile câridir. Onların da bu zikrolunan şartlara muhalefet-ten sakınmaları, onlarda hiçbirini hiç bir suretle asla ihlal etmemeleri lâzımdır. İlaç ve şurupları kaynatmakta mâhir iki kimse eczacı olup bunlardan herbirinin vazifesi üçer dirhemdir. Dârüşşifâya bir kâtip, bir vekil-i harç ve bir de kilerci tayin olunup bunlardan her birinin vazifesi üçer dirhemdir.

"İki kimse de dârüşşifâda aşçı olup hastalara mizaçlarına göre yemek pişirirler. Bunlardan her biri vazi-fesi ikişer buçuk dirhemdir. Diğer iki kimse ilaç hazırlamak için edviyeci olup bunlardan her birinin vazifesi ikişer dirhemdir. Diğer dört nefer kimse dahi hastabakıcı tayin olunup bunlardan her biri hastaların mesa-hiline bakarlar, lâzım olan hizmeti görürler, onların ihtiyaçlarına koşarlar, her zaman ahvallerini görüp göze-tirler, onların yanında" hiç bir zaman ayrılmazlar. Gündüzleri onların hizmetlerinde bir saat bile gecikmezler, geceleri ise münâvebe suretiyle ikişer ikişer hizmet ederler. Bunlardan her birinin vazifesi üçer dirhemdir. Diğer iki kimse hastaların idrar şişelerine ve o emsali şeylere bakarlar, gündüzleri her ikisi de hizmette kusur etmezler, geceleri ise müâvebe suretiyle hizmet ederler. Bunlardan her birinin vazifesi üçer dirhemdir. Diğer iki kimse çamaşırcı olup icap edince hastaların çamaşırlarını yıkarlar. Bunlardan her birinin vazifesi ikişer dirhemdir. Diğer iki kimse dahi tayin olunup bunlardan biri ferraş, diğeri bavvap olup her birinin vazifesi ikişer dirhem olur. Diğer bir kimse bahçeci tayin olunup camiin önünde ve yanı başındaki bahçeler imaretin önünde kâin bahçeye bakar. Bunun vazifesi iki buçuk dirhemdir. Diğer bir kimse çöpçüdür. Dârüşşifâda,

(43) Germiyoğlu Yakup Çelebi Vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 32/617 nolu Vakfiye Defteri, S. 160 - 162; İbrahim Ateş, a.g.e., makâle, 82 şeklinde şart koşulduğunu görüyoruz.

(44) Haseki Sultan Vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 2142 nolu Vakfiye Defteri, 16 - 45; İbrahim Ateş, a.g.e., ma-kâle, 81, 82

imarete ve medresede toplanan çöpleri toplayıp kaldırır, onları mahalline götürüp atar. Vazifesi iki buçuk dirhem olur. Diğer bir kimse zuafâ ve hastalar hamamında dellak ve külhancı olup kemâli rıfk ve şefkatle muamele eder. Vazifesi iki dirhemdir.

"Müşârüneyhâ vâkife hazretleri yine şart etmiştir ki, ilaç, şurup yemek ve saviyeli çorba vezaire için her gün yüzelli dirhem sarfolunur, ve bunların cümlesi Durüşşifâya iltica eden hastaların mesalhine ihtiyaçlarına göre tevzi olunur. Onlara asla tazyik yapılmaz. Şuruplardan ve macunlardan hiç bir şey hariçten isteyenlere verilmez, ancak pazartesi ve perşembe günleri müstesna. Çünkü iki tabip, bu iki şerefli günde hariçten şurup ve macun isteyenlere bunlara muhtaç olmadıklarına kanaat getirdikleri takdirde ilaç verirler."

Bu metinde de görüldüğü gibi, insanlara ve özellikle hastalara davranışın nasıl olması gerektiği hususunda yer alan ifâdelere dikkat edilmelidir. En modern sağlık kitapları bile, bundan dört yüzyıl önce ifâdesini bulan bu tavsiye ve kuralları bugün de tekrarlamaktadır. Böylece, insanların sağlıklarında ve hastalıklarında, karşılıklı sevgi ve şefkat bağlarını güçlendirici tavsiyelerle tesis edilen benzeri müesseselerin kurulmuş ve işlemiş olduğunu göstermeleri bakımından, vakıflar gibi bütün hayatı kucaklayan bir müessesenin toplum için ne kadar önemli olduğunu bir kere daha belirtmeye bilmem lüzum var mıdır?

c- Su, Yol ve Diğer Alt Yapı Tesisleri:

Su kemerleri ve su bentleri ile çok uzaklardan getirilerek geniş alanlara yapılan tesisleri yapan Müslüman-Türkler, çeşmeler ve sebillerle halkın ihtiyacı olan diğer eserleri vakıf olarak yapmışlardır.

Zira, su, İslâm kültüründe, önemli bir yer tutar. Sâdece temizlik maksadı ile yapılan mimâri eserler yanında, yaz günlerinde soğuk su dağıtılması için çeşitli vakıflar tahsis edilmek suretiyle "su gibi aziz olma" hedefine ulaşılma istenmiştir.

Nitekim, Köşk kasabası ahâlisinden merhum Hacı Hasan Ağa oğlu Ahmet Ağa'nın Şevval-1172/Haziran-1758 tarihli vakfiyesi (45) ile aynı kasabadan Hasan Ağa kızı Aynî Hâtun'un Muharrem -1212/ Temmuz-1796 tarihli vakfiyesinde; yaz mevsiminin yakıcı sıcaklarında kendileri ile akrabaları ve yakınlarının ruhları için kar satın alınarak soğuk su yapılıp sebil olunması ve halka içirilmesi şart koşulmuştur. Mustafa Ağa oğlu Cihanzâde Hüseyin'in Cemâziye'l-âhır -1201/Mart-1786 tarihli vakfiyesinde; Cuma mahallesinde dükkan önünde bulunan Hacı İvazoğlu Sebili'ne yaz boyunca kar temin edilmesi ve Vakıf'ın kendi sebili için de yine karla soğutulmuş su dağıtılması istenmekte, ilk günlerinde ise bal şerbeti dağıtılmasına da vakıf fonundan tahsisat ayrıldığı belirtilmektedir (46).

Ayrıca, Bezm-i Alem Vâlide Sultan'ın 15. Şaban. 1258/9. Eylül 1842 tarihli Vakfiyesinde, Medine'de hac mevsiminde hacılara ve bütün susamışlara su dağıtılması için yaptırılan Sebil'de görevlendirilenlerin yapacakları ve dikkat edecekleri işlerden bahsedilmektedir (47). Manisa çevresinde de su tesisleri ile Sebiller için benzeri vakıfların yapıldığına dair kayıtlar vardır (48).

Mahalle halkının, gelip geçenin su ihtiyacını karşılamak üzere sâdece hayır gâyesiyle yapılan çeşmelerin, mimâri tarz bakımından çoğunlukla sâde yapı olanları bulunduğu gibi, İstanbul'daki III. Ahmet, Tophâne, Azapkapı ve Üsküdar çeşmeleri gibi âbidevi, kubbeli ve saçaklı olanları da vardır.

Türk hamamları, hem mimâri tarzları, hem de fonksiyonları bakımından bütün dünyanın hayranlığını üzerlerine çekmişlerdir. Soyunma yeri (câmegâh), ve kurulanma ile peştemal değiştirmeye mahsus soğukluğu, yıkanma yeri olan sıcaklığı olmak üzere üç kısımdan müteşekkil kubbeli olarak inşâ edilen hamamlar, Müslüman-Türkler'in önemli vakıf eserleri arasında yer alırlar (49).

Yol yapımı için de vakıflardan tahsisatlar ayrılmıştır. İnsanların ve hayvanların gelip geçtikleri yolların düzeltilmesi, temizlenmesi ve tamiri de vakıf yoluyla yapılmıştır. Hatta işlek yollarda, konak yerlerinde ve ticâri merkezlerde; yolcuları ve bineklerini barındırmak, kervanları dinlendirmek gibi hizmetler için yapılmış olan han ve kervansarayların çoğu vakıf eserlerdir. Uzaktan bakılınca bir kaleyi andıran kervansaraylar, daha önce İslâm dünyasında vakıf ve hayır duygusu ile kurulmuş bulunan "Ribat"ların devamı olan müesseseler olarak kabul edilebilir. Bundan dolayı, Selçuklu devrine ait vakfiye, kitâbe ve kronikleri bunlara, Kervansaray ve Han tabirlerine eş olarak Ribat'da demektedirler (50). Yolculuk yapanlar, ortasında geniş bir avlusu bulunan ve iki katlı müstahkem binalar hâlinde yapılan Kervansaraylar, yalnız müslümanların değil, gayr-i müslim olanların da yol emniyeti ve huzurunu sağlardı. Misâfirlerin üçgünlük yeme, içme ve yatmaları buradan sağlanırdı (51).

(45) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 578 nolu Vakfiye Defteri, 198 - 300

(46) Cihanzâde Hüseyin Vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 578 nolu Vakfiye D. 186 - 190,

(47) İbrahim Ateş, a.g.e., makâle, Vakıflar Dergisi, XV, 77.

(48) İbrahim Gökçen, Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar, 20.

(49) Aynı eser, 126, 131

(50) Osman Turan, Selçuklular ve İslâmiyet, İst. 1971 - 109

(51) Ziya Kazıcı - Dr. Mehmet Şeker, a.g.e., 269 - 272.

Bu türlü eserlere ait Vakfiyelerden bir ikisinin ilgili bölümlerini gözden geçirelim, Sultan Üçüncü Murad'ın kızı Ayşe'ye ait 1.Şaban. 1011/4. Ocak, 1602 tarihli vakfiyesinde; "...ve mesârif-i mezbureden bâki kalandan itmâma bilâ-isrâf harç ve sarf oluna ve kazâ-i mezburede memerr-i nâsda lâzım olan yerlere kaldırım döşenip dıktan sonra, insanların gelip geçeceği yerlere kaldırım imâret ile Han ve Çeşmenin inşası tamamlan-tahsisat ayrılmış bulunmaktadır. Mahalle içindeki kaldırımların tamir edilerek düzeltilmesi için de, İstanbul'da lerinde de fonlar ayrıldığını görmekteyiz (53).

C- EKONOMİK VE SOSYAL YÖNÜYLE AVARIZ VAKIFLARI

Gallesj bir köy ve mahalle halkının, neması esnafın avarız ve ihtiyaçlarına harcanmak üzere tesis olunan vakıflara avarız vakıfları denirdi. Avarız; olağan üstü ve zaruri durumlarda, beklenmedik zamanlarda gerekli zamanlarda kullanılacak bir para olmayan Avarız ihtiyaç anında kullanılmak üzere saklanan meblağlardır.

Bir köy veya mahallede ve esnaf loncalarında hastalık dolayısıyla çalışıp kazanç temin edemeyecek du-lenin kaldırmı, su yolları ve sair yerlerinin tamirlerine sarf olunmak üzere tesis olunan vakıflar bu ka-nin bir "Avarız Akçesi Sandığı" vardı. Bu sandığın sermayesini, hükümet ve belediye değil, bir daha geri al-lerinden de toplandı. Bu paralardan mahallenin işlerine, mâbedlerin ihtiyaçlarına sarfedilirdi. Yukarıda da belirttiğimiz gibi fakirlere, dullara, yoksullara, yetimlere ve kimsesizlere bu vakıftan yardımlarda bulunulur-du. Ayrıca bu paralar borç olarak verilerek işletilirdi (55).

Bu vakıfların bizi ilgilendiren yönü sosyal hayatta iktisâdi bir faaliyet için icrâ ettiği fonksiyondur. Bu konuda "Bir Türk Kurumu Ahilik" adlı eserinde Neşet Çağatay, esnaf vakıflarının "Esnaf Sandığı", daha önceleri "Esnaf Kesesi" denilen yardım sandıkları hâlinde Anadolu'da ve Osmanlı İmparatorluğunda var olduğunu belirterek şu bilgileri vermektedir:

"Kethuda, Yiğitbaşı ile ihtiyarların gözetim ve sorumluluğu altında bulunan bu sandığın sermayesi, esnafın bağışları ile çıraklıktan kalfalığa ve kalfalıktan ustalığa yükselenler için ustaları tarafından verilen ve haftada veya ayda bir, esnaftan malı gücüne göre toplanan paralardan birikirdi" (56)

Osmanlılarda bir esnaf teşkilâtına mensup olmak kişinin rastgele sıradan bir iş sâhibi olması demek değildir. Herhangi bir mesleğe alınacak kişi, çocuk yaşından itibaren ustanın yanına verilir. Tecrübe devresinden sonra, her esnafın kendi geleneklerine göre, istekli teşkilâta girerdi. Daha çok lonca teşkilâtları hâlinde çalışan esnaf teşkilâtlarında, muayyen kimselerin belirli sanat dallarına alınacaklarına dair şart bulunmadığından herkes istediği sanat dalına girebilirdi. Ancak kâfirler, münâfıklar, remmallar (dolandırıcı-falçı), münec-cimler, içki içenler, tellaklar, kasaplar, cerrahlar, avcılar ve madrabazlar bunun dışındadırlar (57).

Fütüvvet ve ahilikle tarihi bağları bulunan Lonca teşkilâtının işleyişinden mevcut olan disiplin ve düzen, toplumu çekip çeviren bir takım kâide ve kurullarla sağlanıyordu. Öyle ki teşkilâta giren çocuk için usta, babalık hakkına eş geniş haklara sahibti ve usta-çırak münasebetine son derece önem verilirdi. Usta çırığını âdeta evlâtlık edinirdi (58).

Usta, dükkân da çocuğa sanatını, mesleğini öğretirken, aynı zamanda ahlâken de ona örnek olur ve bağlı bulunduğu tarikatın âdâbını da öğretirdi. Loncaların bağlı olduğu zâviyelere de devam eden çocuk, bu zâ-viyelerde bir insanın günlük hayatında karşılaştığı her şeyin nasıl yapılacağını, maddi ve manevi hayatın idâ-mesi için gerekli olan şeyleri öğrenmeye çalışırdı. Lonca zâviyelerinde bu bilgileri nazari almaktan ziyâde

(52) Sultan III. Murad kızı Ayşe Sultan Vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 96 nolu Vakfiye Defteri, 31.

(53) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivlerinden, 570 nolu Vakfiye Defteri, 25, 750 nolu Vakfiye Defteri, sıra-72, 113-114.

(54) Hilmi Ziya Ülken, Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği, Vakıflar Dergisi IX, 16 - 17; Zeki Pakalm, Osmanlı Tarih Değerleri ve Terimleri Sözlüğü, I, 112.

(55) Müsâhipzâde Celâl, Eski İstanbul Yaşayışı, İstanbul, 1946, 46; M. Zeki Pakalm, a.g.e., I, 114; Neşet Çağatay, Osmanlı İmparatorluğunda Riba Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık, Vakıflar Dergisi, IX, 40.

(56) Neşet Çağatay, Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Ank., 1974, 151; Cumhuriyetin Ellinci Yılında Esnaf ve Sanâtkâr, An, 1973.

(57) M. Cevdet, İslâm - Türk Teşkilâtı Medeniyesinden Ahiler Müessesesi, Büyük Mecmua, su, 9, 140.

(58) Hilmi Ziya Ülken, Tarihi maddeciliği Reddiye İst. 1963, 185.

amali bir şekilde yaşayarak öğrenen çırak, her bakımdan ahlâklı ve saygılı olmak mecburiyetindeydi. Zira ustasının ve Loncanın rızasını almayan çırak, kalfalığa geçemediği gibi zâviyeye de kabul edilmezdi (59).

Çırağın büyüğüne saygısı ve nezaketi o derece de idi ki, bir çırak veya hatta kalfa, ustası tarafından çarşının bir başka ustasına herhangi bir iş için gönderildiği zaman, dükkanların arka sokağına açılan ve "Terbiye Kapısı" denen ufak kapıdan; "kendisinin çırak, karşısındakinin usta" olduğunu unutmayan bir edeb ve hürmetle girerek söyleyeceğini söyleyip çekilirdi ve usta oluncaya kadar da bir çırak için ona ön kapı kapalı, ancak terbiye kapısı (60) açıktı.

Yemesi içmesi ve diğer ihtiyaçları ustası tarafından karşılanan ve onun ahlâkı ile mesleğini, yıllarca yanında kalmak suretiyle elde eden çırak, ustasının takdiriyle ve loncada yapılan özel bir merasimle kalfalık ünvanını alırdı. Kalfa olan genç, yine senelerce sanatıyla atbaşı ahlâkını da ilerleterek son bir merhaleden liyâkatgösterirdi. Kalfanın liyâkatı tesbit olununca esnaf gene aralarında usta olmasına karar verirlerdi. Sonra da "hazırlan" diye kendisine tebligât yaparlardı.

Ustalık için yapılan merasim, kalfalığa göre daha zengin ve daha mânâlı olurdu. Usta aday, çıraklık ve kalfalık dönemlerini tamamlayıp "peştemal kuşanacağı" veya "şed" bağlayacağı (61) bu günde diploma almaya, yani ustalık belge ve beratını almaya hak kazanmış oluyordu. Onun için bu merasimde kalfa, ustalık hünerini ispatlayacağı gibi islâmi akide ve geleneklerine dayanan esnaflık ahlâk ve terbiyesinden de imtihan edilirdi. Kalfalık döneminde hakkında hiç şikâyet olmaması, kendine verilen görevleri dikkatle yapıp, özellikle çırak yetiştirme hususunda titiz davranması, öteki kalfalarla iyi geçinmesi sanatına bağlı olması, müşterilere karşı tutumu, ayrı dükkan yönetme kabiliyetinin olup olamayacağı gibi davranışları da gözönüne alınarak ustalığına karar verildikten sonra yapılacak merasimler için hazırlıklar başlardı (62).

Usta aday, önce ipek bir futla temin ederek, merasimde bulunacak ustaların hediyelerini bohcalardı. Merasimden önce, usta olacak kalfanın yaptığı işler merasimde bulunacak ustalara arz olunur, heyet bu eserleri inceler ve bir atlas torba içine koyup mühürlerdi. Dâvetiler gelince, kalfa loncanın nakibinin rehberliğinde merasimin yapılacağı yere ondan bir adım arkada ilk adımını atar. Karşılıklı dört defa selamlaştıktan sonra rehber, bir adım geriden gelen usta adayını Kâhyâ'ya teslim eder. Kâhyâ'nın önüne diz çekerek oturan gence genellikle Fütüvvetnâmelerde yazılan bir imtihana tâbi tutulurdu. Bu imtîhanda Peygamberlerin hangisinin hangi sanatın piri olduğundan, bağlı bulunduğu mesleğin silsilesini kendi pirine kadar çıkardıktan sonra ticarette; sadakat ve doğruluk ile esnafa ve müşteriye hürmetin gereğinden, malına hile karıştırmamak ve malındaki ayıbı, kusuru satıştan önce müşteriye bildirmesi gerektiğinden bahsedilerek, kimsenin zararına çalışmaması yolunda öğütler verilir:

"Sâbûr ol,hamul ol,mütevekkil ol, kanaatkâr ol, haram yeme, haram giyme, haram içme, ekmek tuz hakkına ihanet etme, el ve eteğini temiz tut, koymadığın mala el uzatma, gördüğün iyiliği unutma, sana fenalık edeni affet. Yürü! Allah desteğinin ola, postun mübarek, kazancın helâl ola.." denirdi.

Bu duadan sonra sıra şer (peştemal) bağlama işine gelirdi. Bir nevi gayret ve iffet kemeri demek olan peştemali usta, Kâhyâya verir, o da genç ustanın beline veya sol omuzu üzerinden atarak sağ koltuk alt tarafına bamaylı gibi bağladıktan sonra, sağ el sağ elle, iki baş parmakları dışarda kalmak üzere biât ve ahd ederler (sadâkat yemini verirler), bu anda Kâhyâ, gencin kulağına yavaş sesle sanatın sırrını söylerdi.

Sonra meclisteki güzel seslilerden biri fetih süresinin onuncu âyetleriyle başlayan aşr-ı şerifi okur, aşr'ın sonunda dua edilerek, fatiha çekilir ve el öpülerek kucaklaşılır.

Merasimin bu bölümünden sonra genç ustanın yaptığı işlerin bulunduğu torbayı açarken, Yiğitbaşı da bunları teker teker bir gümüş tepsiye koyarak merâsime takip etmekte olanlara göstere göstere dolaştırır ve sonunda Gülbank çekerdi. Gülbankı tamamlayıp fatiha çeken Yiğitbaşı, "siftah uğruna aşk ola" diye bağırır, gümüş tepsideki, genç ustanın işlerini satmaya başlar. Herkes bu işlerden birer şey alıp karşılığında tepsiye, değerlerinden çok fazla bir bedel koyarlardı. Böylece dolaştırılan tepsi, para ile dolar, bu paralar da yeni ustanın açacağı dükkanının ilk sermâyesini oluştururdu.

Merasimin camide veya şehir dışındaki mesirelikte ki bir yerde yapılan bir bölümü, böylece tamamlandıktan sonra, usta olan gence lonca sandığındaki bu iş için ayrılan fondan bir dükkan açılırdı. Dükkan açılması, yeni ustanın bir mahlasa kavuşmasını, bir ad almasını gerektirirdi. Bu iş için de, Loncada bir aşır okunarak isim duası yapılır ve ölünceye kadar içinde nâmus ve sadâkatla çalışacağı dükkânında yalnız bırakılan genç ustayı, kıdemlilerin hiç bir kiskanmaz, ticaretini baltalamazdı (63).

(59) Osman Nuri, Mecelle-i Umur-ı Belediye, I, 542-543; Neşet Çağatay, a.g.e., 135 - 140.

(60) Sâmîha Ayverdi, İstanbul Geceleri, İst., 1971 - 38

(61) Osman Şevki Uludağ, peştemal kuşanmak, Çalışma, sa. 4.Ank, 37; Neşet Çağatay, a.g.e., 29.

(62) Neşet Çağatay, a.g.e., 154.

(63) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, II. Zuhurî Danışman Yayını, İst. 186 - 195, Neşet Çağatay, e.g.e., 154 - 156; Sâmîha Ayverdi, İstanbul geceleri, 39 vd. İbrahim Efendi Konağı, 120 - 122.

Böylece dükkan sâhibi olan usta, kendisini dükkan sâhibi yapan loncasına mahallesine ve cemiyetine ebedi bir borç ödemek vazifesini seve seve kabul eder, eli açık kapısı dayalı, hayrı hesenâtı bol bir "fakir da adağını da yerine getirerek, kendisini her zaman için insanlara karşı ödenmez bir borç altında sayarak, ederek, yol gösterir ve yapabileceği hiç bir hâyri elinden esirgemizdi (64).

Yüzyıllarca devam edegelen bu teşkilât, 1869'da Evkâf'dan alınarak Belediyeye devredilmişti. Musâhip-dinlediğini nakletmektedir (65).

Bu gün en geniş sosyal imkânlarla kavuşan insanlarımız, aralarında sosyal dayanışmayı bu derecede güzel bir şekilde tahakkuk ettirebilecek müesseselere ne kadar muhtaçtır? Sosyal hayatın içinde en geniş kitleyi oluşturan Esnaf teşkilatlarındaki sosyal dayanışmanın islâmî motiflere uygun olarak nasıl gerçekleştirilebileceğine dair verdiğimiz yukarıdaki örnek, modern dünyamıza ışık tutacak niteliktedir. İnsanımızın ihtiyaç duyduğu bu türlü müesseselerin varlığı milli tarihimizin derinliklerinde çokça görülecektir.

SONUÇ

Medeniyetler, insanlığın muhtaç olduğu müesseselerin varlığı ile hayatîyetlerini muhafaza ederler. İslâm Medeniyet tarihinde bu mânâda kurulan sayısız müesseselerden biri de vakıflardır. Vakıflar, bir malın veya mülkün gelirinin tamamen insanların yararına olarak, kişilerin sâhip çıkmalarına imkân bırakmaksızın hayır işine tahsis olunan eserler olarak kabul edilmişlerdir. Buna göre; insanlar vakfolunan eserlerden faydalanacaklardır. Faydalanmak için de, bu eserlere yakın yerlerde bulunacaklardır. Böylece, Vakıf veya benzeri eserlerin çevresinde iskân sâhaları, yerleşme bölgeleri teşekkül edecektir. Burada toplu yaşamının gereği olarak insanların birbirlerine yakınlaşmaları, birbirleri ile kaynaşmaları mümkün olacaktır.

Nitekim, Vakıf eserlerden; kadın-erkek, zengin-fakir, büyük-küçük; herkes belli ölçüde yararlanabilmektedir. İyi işlediği ve korunduğu devirlerde vakıf eserler insanların sığınacakları yuvalar olmuşlardır. İslâm dünyasında, muhtaç olsun olmasın bütün insanların ihtiyaç duydukları konularda vakıflar tesis olunması ve insanların hatta diğer varlıkların bu müesseselerden istifâde etmeleri vakıf müesseselerine verilen önemi ortaya koyar.

Öncelikle zengin fakir farkı gözetmeksizin insanlığın istifâdesine sunulan Vakıf eserlerinden çoğunlukla muhtaç olanların faydalandıklarında şüphe yoktur. Nitekim, eğitim - öğretim hizmetlerinde; okul öğrencilerine çeşitli vesilelerle yiyecek, giyecek ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak üzere tahsis olunan vakıf eserleri yanında, fakir olup olmadıklarına bakılmaksızın kış mevsimlerinde öğrencilerin soğuktan korunmaları için bile kömür alınarak gerekli şekilde ısınmalarına imkân hazırlayan vakıflar tesis olunmuştur. Hatta, öğrencileri dinlendirmek üzere piknik yerlerine götürerek eğlenmelerini sağlamak gibi pedagojik maksadlar yanında, okulların öğretmen ve idarecilerinin geçim sıkıntılarını hafifleten vakıf eserlerine rastlanılmaktadır.

İslâm medeniyet tarihinde, varlıklara merhametin doruğa çıktığı devirler olmuştur. Bu gâye için meydana getirilen vakıf eserlerin başında devrin tam teşekküllü hastahânesi niteliğini taşıyan imâretler; aynı zamanda dârü's-şifâlar, medreseler, hamamlar ve diğer tesisleriyle bir külliye hâlinde topluma hizmet vermişlerdir. Bunun yanında, çeşme, sebil, sarnıç, havuz, kuyu, hatta göl gibi tesislerle yolların tamirleri ve düzeltilmeleri maksadıyla toplumun birçok ihtiyacına cevap veren vakıf eserleri görülmektedir. Yolcuların hizmetine açılan kervansarayları da bu arada hatırlamak gerekir.

Ekonomik ve sosyal hayatı düzenliyen müesseselere ocaklık eden vakıf eserler ana kucağı gibi insanları sarmış, dertlilere çare, kimsesizlere sığınak olmuştur. Hayatının baharında olan genç insanların elinden tutulması, kızların çeyizlerinin hazırlanması, erkeklerin meslek sâhibi olup dükkan açmaları gibi bir çok konuda hizmet gören vakıflar sayesinde insanlar topluma kazandırılmışlardır. Bu tür vakıflardan en belirgin olanı esnaflarla mahallenin dayanışmasını ortaya koyan Avâriz vakıflarıdır.

Hangi gâye ile yapılsa yapılsın, hayır yapma duygusu daha ağır basan vakıflar; insanları dünyada mutlu ve rahat ettirmek gibi ulvi bir gâyenin tahakkukuna imkân hazırlamıştır. Böylece, insanların, birbirlerine sevgi ve saygı bağları ile bağlanmalarına, karşılıklı yardımlaşmalarına vesile olan Vakıflar; neticesi itibarıyla, sosyal dayanışmayı meydana getiren çok önemli bir müessese olarak tarihimizde yerini almaya hak kazanmıştır. Bu tür müesseselerin geçmişe gelecek arasında köprü vazifesini ifâ ettikleri de şüphe götürmez bir hakikattir.

(64) Sâmiha Ayverdi, İbrahim Efendi Konağı, 114

(65) Musâhipzâde Celâl, a.g.e., 46.

T.C.
MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI
Okulöncesi ve Temeleğitim
Genel Müdürlüğü

SAYI : 241.1-EĞT.Şb.Md.5/31974
KONU : "Vakıf Haftası"

ANKARA
17.11.1983

..... VALİLİĞİNE
GENELGE
1983/232

1. Vakıflar, insan yaradılışında mevcut olan başkalarına yardım ve iyilik etmek duygularından doğan geçmişi çok eskilere dayanan kuruluşlardır. İnsanlığın kendisi ile birlikte getirdiği önemli değer unsurlarından birisi de kuşkusuz yardımlaşma duygusudur. İnsan ruhunun en asil öğelerinden birisi olan bu duygu sevgiden doğar, sevildikçe beslenir ve büyür.
2. Türklerin, tarihin ilk çağlarından beri kendileriyle birlikte getirmiş oldukları yüce değerlerden birisi de dayanışma ve yardımlaşma duygusudur. Bu asil duygunun sonucunda insanlığa sayısız ölmez eserler kazandırmışlardır. Bu eserlerden en belirgin olanları ise vakıflar yolu ile insanlığa kazandırılanlardır.
3. Eski Türk devletlerinden ve en son olarak Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyetine miras kalan, Türk toplumu ile birlikte bütün insanlığa sosyal, ekonomik, kültürel ve hayır yönünden hizmet veren, milli tarihimize temel teşkil eden Vakıflarımızı korumak, devamlılığını sağlamak ve bunlara yenileri ilâve etmek en önemli ulusal görevlerimizden birisidir.
4. Temelinde hayır duygusu ve insanlık sevgisi yatan vakıflarımızı halkımıza, öğretmen ve öğrencilerimize tanıtmak, bunları korumak ve en iyi bir şekilde gelecek nesillere intikalini sağlamak amacı ile 5 - 11 Aralık 1983 tarihleri arasında "Vakıf Haftası" kutlanacaktır.
5. Okullar, İller'de bulunan Vakıf Müdürlükleri ile işbirliği yaparak, haftanın en iyi bir şekilde kutlanmasını sağlayacaklardır.
6. "Vakıf Haftası"nın işlenmesinde öğretmenlerimizin yararlanabileceği bazı dokümanlar ekte gönderilmiştir.
7. "Vakıf Haftası"nın İliniz dahilindeki her derecedeki okullarda amacına uygun olarak kutlanması için gerekli önlemler alınacaktır.

Gereğini rica ederim.

Hasan SAĞLAM
Milli Eğitim Bakanı
İmza

- EKLER:1. Vakıf hakkında özet metin
2. Atatürk'ün Vakıflar hakkında sözleri
3. Vakıf Haftası ile ilgili spotlar
4. 30 Adet Broşür

DAĞITIM :

Gereği :
D. Plânı

Bilgi :
Devlet Bakanlığı (Sn. İlhan ÖZTRAK)
M.E.B. Genel Sekreterliği

T.C.
BAŞBAKANLIK
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı

SAYI : 1903
KONU : "Vakıf Haftası "

22 KASIM 1983

..... VALİLİĞİNE
..... KAYMAKAMLIĞINA
..... (Müftülük)

İLGİ : Devlet Bakanlığı'nın 21.10.1983 gün ve 05618 sayılı yazısı.

1. Ata yadigârı vakıf abide ve eski eserler ile vakıf gayri menkullerin korunarak gelecek nesillere intikalini sağlamanın dini ve milli bir görev olduğu fikrini geniş halk kitlelerine yaymak, ayrıca yeni kurulacak vakıflara ve mevcut vakıflar yolu ile gerçekleştirilen hizmetlere destek sağlamak amacı ile her yıl Aralık ayının ilk haftasının "Vakıf Haftası" olarak kutlanmasının kararlaştırıldığı, ilgi yazıdan anlaşılmaktadır.

2. Söz konusu hafta bu yıl 5 - 11 Aralık 1983 günleri arasında kutlanacak, bu hafta içinde yapılacak vaaz ve okunacak hutbelerde, dinimizde yardımlaşma ve dayanışmanın önemi ve vakıf konularına da yer verilecektir. Konu ile ilgili olarak Başbakanlıkça hazırlanmış olan bir hutbe örneği ektedir.

Bilgi ve gereğini rica ederim.

BAŞKAN ADINA

EKİ: 1 Hutbe

İrfan YÜCEL
Din İşleri Yüksek Kurulu Başkan V.
İmza

(HUTBE)
DİNİMİZDE YARDIMLAŞMA VE VAKIF KURMA

Muhterem Müslümanlar !

İnsanın yaratılışında başkalarına iyilik ve yardım temayülü vardır. İnsandaki bu duygu ve yöneliş, dini duygularla kaynaşınca daha kuvvetli ve belirgin bir hâle gelir. Asırlarca insanlara hizmet veren yollar, köprüler, çeşmeler, imâretler, câmiler, medreseler ve şifâhaneler bu duygunun en canlı örnekleridir. Yardımlaşma ve iyilik yapma duygusu, müslümanlarda daha gelişmiş bir haldedir. Çünkü gayesi yaratana ibâdet ve kulluk; yaratıklarına şefkat ve merhamet olan İslâm dini, her imkân ve vesile ile müslümanları yardımlaşmağa ve dayanışmaya teşvik etmiş, zekât, fitra ve kurban gibi ibâdetlerle bunu bizzat gerçekleştirmeyi gaye edinmiştir. İşte Vakıflar, yardımlaşma, dayanışma ve toplumun ihtiyacı olan sosyal hizmetlerin yerine getirilmesini ve devamını sağlayan kurumlardır. Peygamberimiz Hz. Muhammed (A.S.) hutbemizin başında okuduğum hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuşlardır:

"İnsan öldüğünde amel defteri kapanır. Ancak şu üç şey müstesna: Sadaka-i Cârîye (süreklî sadaka), kendisinden faydalanılan ilim ve babasına hayır duâ eden iyi evlât" buyurmuşlardır. Hadis-i şerifte bildirilen "Sadaka-i cârîye", müessese olarak en canlı ve süreklî dinamizmini "Vakıf" teşkilâtı ile kazanmıştır.

İslâm Tarihinde vakıf yapan ilk zât; Hz. Ömer'dir. Hz. Ömer, Medine'de "Semg" denilen hurma bahçesi hakkında Peygamberimiz'e danışmış, Peygamberimiz de O'na; "Aslını tut (vakfet), ürün ve meyvalarını ise Allah yolunda sebil yap!" buyurmuştur. Hz. Ömer bunun üzerine bahçesini vakfetmiştir.

Meşhur sahâbilerin pek çoğunun yaptıkları vakıflar vardır. Hattâ Sahabeden Câbir İbn Abdullah diyor ki: "Ben muhâcirlerden ve Ensârdan bir kimse bilmem ki malı olsun da onu vakf etmiş olmasın."

Şu söz de Peygamberimizin vahiy kâtiplerinden Zeyd İbn Sâbit'e âittir:

Ölü ve diri için vakıftan daha hayırlı bir şey görmedik. Çünkü vakfedilen mal sebebiyle ölü devâmlı ecir ve mükâfat kazanır. Bu mal hapsedilip satılmaz, bağışlanmaz, miras kalmaz. Böylece vakfın hayrı diri için de devam eder.

Muhterem Müslümanlar,

Dinimizin gereği olarak doğan ve gelişen vakıflar İslâm âleminin her tarafına yayılmış, İslâm toplumlarının içtimai ve iktisadi hayatında önemli ve şerefli bir yer tutmuştur. Sosyal güvenlik, sosyal adalet, ve benzeri kavram ve ideallerin çağımızın toplumlarında henüz yeni gerçekleştiği hatırlanırsa, İslâmiyet'in ve İslâm Medeniyeti'nin, çağımız medeniyetinden asırlarca ileride olduğu ve en üstün insanî esaslara dayandığı açıkça görülür. Diğer din ve inanç sistemlerinden bazılarında da yardımlaşma ile ilgili eser ve kurumlar var ise de vakıf kurumu; şahsiyetini, hukuki niteliğini, tüzel kişiliğini ve dokunulmazlığını İslâmiyet ile kazanmıştır. Vakıflar en üstün ve güçlü eserlerini Selçuklular ve Osmanlılar gibi müslüman Türklerin kurdukları devletler döneminde vermişlerdir. Osmanlı döneminde ülkemizde gezen yabancıların seyâhatnâmelerinde ve hâtıratlarında vakıfların yerine getirdiği hizmet ve faaliyetlerden takdir ve övgü ile bahsedilir. Ecdadımız uzun yolculuk yapanların konaklamalarda doyurulması, belli mevsimlerde gıda fiatlarının artmasına karşı insanların ihtiyacını sağlamak üzere hayvanlar beslenmesi, hizmetçilerin kirdiği tabak ve kapların bedelinin ödenmesi, hayvanlara yuva yapılması ve yem temin edilmesi gibi ayrıntılı konularda bile vakıflar kurmuştur. Bu hizmetler için tahsisat ayıran ve vakfiyelerine özel şartlar koyan o zamanki müslümanlar, insan sevgisinin samimi ve gerçek örneklerini vermişlerdir.

Günümüzde de dini ve milli ruh köküne bağlı bir zihniyetle yetişen ve bu ruhu yaşatan zenginlerimiz -az da olsa- vardır. Ancak günümüz imkânlarına ve ihtiyaçlarına göre, ortaya konan eserler, itiraf edelim ki, yapılabilecek olandan azdır.

Tüketimin ve isrâfın âdetâ teşvik edildiği, modaya uymanın çağın bir gereği sayıldığı asrımızda, memleketimizin yaşadığı buhranlı dönemlerin psiko-sosyal sebeplerini araştırırsak; bencilliğin, menfaatperestliğin, ve dünyaya aşırı bağlanmanın iz ve tesirlerini açıkça görürüz. Toplum yararı için vakıflar kuran, komşusu açken tok olarak uyumayı câiz görmeyen ve Allah yolunda harcamayı cihâdın bir çeşidi kabul eden ruh ve fikir yapısını yeniden kazanabilirsek, cemiyette düşmanlıkların kaybolduğunu, huzur ve güvenin kurulduğunu görürüz.

Aziz mü'minler,

Yardımsızlık ve iyilik, insanoğlunun en yüce ve kâmil sıfatlarından. Vermek suretiyle insan nefsi, fedâkârlık, diğergâmlık, ve Allah yolunda harcama gibi üstün hasletlere ulaşır. Bu gerçek Kur'an-ı Kerim'de hutbemizin başında okuduğum âyet-i kerimde şöylece beyân edilmektedir:

"Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda sarfetmedikçe iyilik (derecesine) erişemeyeceksiniz."

Vakıflar ve hayır kurumları; iyiliği ve Allah yolunda harcamayı âbideleştiren ve nesilden nesile birer emânet olarak taşıyan medeniyet sütunlarıdır. Çağımızın ileri toplumlarının resmi devlet kurumları ile, kanun gücü ile gerçekleştirdiği sosyo-ekonomik hizmetler asırlarca önce, İslâm medeniyetinde fertler tarafından gerçekleştirilmiştir. Günümüzde de bu tür hayır hizmetleri devâm ettirmek maksadiyle kurulmuş vakıflarımız vardır. Bunlara maddî ve manevî destek sağlamak, faaliyetlerine elimizden geldiğince yardımcı olmak hepimizin görevi olmalıdır. Nüfusun çoğalması, toplum ihtiyaç ve kurumlarının artması günümüzde insanı ve sosyal hizmetlerin sahasını genişletmiş, mâliyetlerini de yükseltmiştir. Bu hizmetlerin hepsini resmi kurumlardan beklemek doğru değildir. Müslümanlar, sosyal ve kültürel konularda vakıflar kurarak bu hizmetlere sahip çıkmalı, para harcayarak yapılan hayır hizmetlerin cihad değerinde olduğunu unutmamalıdır.

Hutbemizi Peygamberimizin (A.S.) konumuzla ilgili bazı hadis-i şeriflerinin meâlleri ile bitiriyoruz:

"Sizin en iyiniz; insanları yedirip içiren ve selâmlaşmayı yerine getireninizdir." (3)

"İslâmda iyi bir çıkış açan onun ecrine ve kendisinden sonra onunla amel edenlerin sevâbına erişir."(4)

"Allah katında işlerin en sevimsi, az da olsa devamlı olanıdır." (5)

"Veren el, alan elden daha üstündür." (6)

İbrahim URAL

Din İşleri Yüksek Kurulu Raportörü

İmza

(1) Al-i İmran 92

(2) El-fethûlî-Kebir 1/154

(3) El-fethu 1-Kebir : 2/102.

(4) El-Fethu 1-Kebir : 3/200.

(5) " " : 1/46.

(6) " " : 1/216.